

SAMHÄLLSTJÄNST, SÄRSKILD VÅRD, UNGDOMS- TJÄNST OCH ANDRA SAMHÄLLSPÅFÖLJDER

AV PROFESSOR, JUR. DR. PER OLE TRÄSKMAN

*The Swedish penal system openly acknowledges a just deserts ideology based primarily on imprisonment and fines that demands consistency and proportionality between the offence and the sentence imposed. Despite this and its clear dissociation from a treatment ideology, a number of community sanctions and measures oriented toward the individualisation of sanctions have developed. For instance, community service started on a trial basis in Sweden in 1990 and was made statutory in 1998. Community service is not a separate sanction, but can be combined with either a suspended sentence or supervision. A special community service order for young offenders, combined with supervision by the social authorities, has also been established. For offenders abusing alcohol or drugs, different measures with or without coercion have existed since the late 1980's. Electronic surveillance combined with intensive supervision was introduced in 1994 for offenders sentenced to imprisonment of up to 3 months. This arrangement, which is used for a large proportion of all potential cases, was made permanent in 1999. In general, Swedish sanctioning policy is designed to interfere as little as possible in the freedom of the individual.**

1. Inledning

1.1. Den historiska utvecklingen

Den 13 maj 1886 dömdes Hilma Lundqvist vid rådhusrätten i Stockholm för stöld. För 18 kronor i månaden hade hon hyrt ett rum i staden, och från detta rum hade hon tillgripit ett stickat täcke, en fjäderkudde och två ljusstakar av gul metall som tillhörde hyresvärdens. Det sammanlagda värdet av föremålen uppskattades till 11 kronor. Värdefullast var det stickade täcket (5 kronor). Stöldgodset hade Hilma Lundqvist pantsatt på pantaktiebankens kontor, med intentionen men utan faktisk ekonomisk möjlighet att senare utlösa det. Hilma Lundqvist hade också tidigare dömts för stöld – det var nu fråga om ”fjärde resan” stöld - och med stöd av den gällande strafflagen från år 1864 skulle straffet därför bli strängare. Hon dömdes att ”undergå straffarbete 5 år samt att i 6 år utöfver den ådömda strafftiden vara förlustig medborgerligt förtroende”. Någon möjlighet till villkorlig frihet fanns inte vid denna tid och hela straffet skulle därför verkställas i en sluten anstalt (NJA 1886 s 377).

Hilda Lundqvists fall var inte unikt. Sveriges befolkning var vid denna tid cir-

* Title in English: *Community Sanctions and Measures in Sweden*. Original in Swedish.

ka 5 miljoner. På 1890-talet dömdes årligen cirka 3000 personer till frihetsstraff, dvs antingen straffarbete eller fängelse (Wiselgren 1900). En stor del av dessa straff utdömdes för stöld och i många fall då för återfall i stöldbrott (Almqvist 1879 och von Hofer 1984).

Den gällande strafflagen var 1864 års strafflag, som ersatt missgärningsbalken och straffbalken i 1734 års lag. Denna strafflag markerade bl a en slutpunkt för de genomgripande förändringar som pågått under närmare 50 år ifråga om straffsystemet. Kropps- och skamsstraffen samt landsförvisning hade avskaffats och användningsområdet för dödsstraffet hade reducerats märkbart. Om vi frånser från möjligheten att utdöma dödsstraff, som bibehölls för de allra allvarligaste brotten (Träskman 2001), var påföljdvalet enkelt, överskådligt och förutsebart. Valet skulle ske mellan böter eller frihetsstraff - i form antingen av straffarbete (på viss tid högst tio år eller på livstid) eller fängelse (på viss tid högst 6 år, se närmare von Hofer 1984). Frihetsstraffet var alltid ett straff som till fullo verkställdes i slutan stalt.

Man kan säga att påföljdssystemet vid denna tid, och ännu länge efter detta, var dikotomiskt. Fråga var (om vi frånser från dödsstraffet) om ett val mellan *antingen* inget frihetsberövande, alltså böter, *eller* ett fullständigt frihetsberövande, alltså straffarbete eller fängelse som verkställdes i slutan stalt.

Småningom började denna dikotomi brytas ner, från ett "antingen eller" till ett kontinuum, alltså en begränsning i "större eller mindre grad". Villkorlig dom och villkorlig frigivning infördes 1907, möjligheten att kombinera villkorlig dom med övervakning infördes 1919, internering och förvaring infördes 1928, ungdomsfängelse med särskilda regler 1938 och olika möjligheter till åtalseftergift (-underlåtelse) och påföljdseftergift med början på 1930-talet etc. (se närmare von Hofer 1984).

1.2. Det nuvarande påföljdssystemet

Sedan påföljder eller verkställighetsalternativ som intensivövervakning genom elektronisk kontroll, kombinationen villkorlig dom eller skyddstillsyn och samhällstjänst, överlämnande till särskild vård etc. tillkommit under de senaste decennierna utmärks straffsystemet av en stor flexibilitet. Idag är det knappast ens längre adekvat att göra en skillnad mellan *fängelse* å ena sidan och *alternativ till fängelse* å andra sidan. På grund av att också innehållet av ett fängelsestraff kan variera i betydande grad (slutan stalt, öppen anstalt, intensivövervakning genom elektronisk kontroll) är det riktigare att placera påföljderna på en *skala* som anger hur ingripande de är med tanke på den dömdes möjligheter att själv fritt bestämma över sitt dagliga liv. Den tänkta skalan börjar vid en punkt där individen "helt fritt" får besluta om vad han/hon företar sig och slutar vid en punkt där individen är "fullständigt" berövad friheten att själv besluta om sitt liv. Ingen påföljd kan placeras vid någondera av de två ytterpunkterna, men de olika påföljderna fördelar sig i verkligheten över en mycket stor del av skalan.

Det är svårt att ange hur ingripande en viss påföljd är, eller för att uttrycka det på ett annat sätt, "hur stort lidande" ett straff/en påföljd innebär för en viss individ. Lidandet är självklart också individuellt betingat, men också objektivt sett saknas det fasta och entydiga kriterier för att fastslå t ex att en månad fängelse är en mer ingripande påföljd än tio timmar samhällstjänst. Också syftet med olika påföljder varierar betydligt. Ett väsentligt syfte med fängelsestraffet *är* att beröva den dömda friheten, medan det centrala syftet med överlämnande till vård enligt lagen om vård av missbrukare i vissa fall (BrB 31:2) är att uppnå ett positivt vårdresultat. Det är inte heller min avsikt att försöka placera in olika straff, olika verkställighetsalternativ för straff, olika straffpåföljder eller olika kombinationer av straff och påföljder exakt på en skala som anger ingreppets storlek.¹

Grovt taget kan man emellertid ange följande placering från det lindrigaste till det strängaste. I den allra lindrigaste ändan av skalan finns påföljder som *åtalsunderlåtelse* (RB 20:7, 20:7a, 20:7b, lag [1964:167] med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare 16 §, lag [1988:870] om vård av missbrukare i vissa fall 46 §) och *påföljdseftergift* (BrB 29:6). I den lindriga ändan finns också *böter*. Enligt brottsbalken 1 kap. 5 § är fängelse att anse som ett svårare straff än böter. Som något strängare påföljder finns *villkorlig dom* och *skyddstillsyn*, men dessa påföljder skall med stöd av brottsbalken 30 kap. 1 § anses vara lindrigare än fängelse.

Utgångspunkten har varit att *villkorlig dom* och *skyddstillsyn* är lika stränga påföljder, men detta antagande kan inte längre upprätthållas. I några avgöranden har nämligen HD klart angett att skyddstillsyn måste anses vara en mer ingripande påföljd än villkorlig dom (se t ex NJA 1999 s 269, NJA 2000 s 314 och NJA 2000 s 256 och Träskman 2000, s 173-178 samt Lagbokscommentaren, Straffrätt 2001, s 266-267). Då den villkorliga domen eller skyddstillsynen förenas med *samhällstjänst* (BrB 26:2a respektive 27:2a) blir påföljden mer ingripande och motsvarar då ett kortare fängelsestraff (under 1 år). *Fängelsestraffet* är det strängaste straffet, men hur ingripande det är beror väsentligen på hur det verkställs. Möjligheterna är här verkställighet i sluten anstalt eller i öppen anstalt (Lag om kriminalvård i anstalt [1974:203] 7 §) eller verkställighet genom *intensivövervakning med elektronisk kontroll* (lag om intensivövervakning med elektronisk kontroll [1994:451]).

Hur *vårdpåföljderna* placeras in på skalan kan diskuteras. Sådana påföljder kan anses vara i stort sätt lika ingripande som skyddstillsyn eller fängelsestraff, framför allt beroende på om vården är förenad med frihetsberövande eller ej (Notera dock också möjligheten att förena överlämnande till vård inom socialtjänsten med *ungdomstjänst* enligt BrB 31:1 st 3 p 2 för att göra denna påföljd mer ingripande). Den särskilda påföljden för unga som infördes 1998, *sluten ungdomsvård* (BrB 31:1a), skall jämföras med ett fängelsestraff.

1.3. Bestämmelserna om straffmätning och påföljdsval

Straffsystemet utmärks av stor flexibilitet. Förutom ovannämnda straff och straffpåföljder finns det möjlighet att använda olika kombinationer. Villkorlig dom får t ex förenas med dagsböter (BrB 27:2), liksom även skyddstillsyn (BrB 28:2). Skyddstillsyn får också förenas med fängelse i lägst fjorton dagar och högst tre månader (BrB 28:3). Överlämnande åt socialnämnden att föranstalta om vård inom socialtjänsten med stöd av BrB 31:1 kan förutom med ungdomstjänst förenas med dagsböter. Då domstolen beslutar om förverkande av villkorlig frigivning i samband med nytt brott finns ytterligare möjligheter till variationer och kombinationer.

Trots denna variationsrikedom då det gäller straff, straffpåföljder och kombinationer av straff och påföljder är den bakomliggande straffideologin (i teorin) mycket ren. Den bygger på en "just deserts-tanke". År 1989 genomfördes den principiellt och praktiskt mycket betydande reformen som innebar att man i brottsbalken (29 kap. och 30 kap.) intog uttryckliga regler om straffmätning och påföljdsval. De nya bestämmelserna utformades på ett sådant sätt som visade att man tog avstånd från en behandlingsideologi och från individualpreventiva tankegångar (alltså från principen att straffmätning och påföljdsbestämningen skall ske utgående från den anklagades individuella behov av behandling). Man tog också avstånd från en ren allmänpreventiv ideologi, också om allmänpreventiva tankegångar skall ges ett visst utrymme (se nedan beträffande "artbrott"). Reformen byggde klart på ett "nyklassiskt" synsätt (se även Träskman m.fl. 2000a s 136-153) med ett starkt betonat krav på ett rättvist proportionellt straff. Straffet skall enligt lagen alltid fastställas så att det står i en rättvis proportion till brottets grovhet:

"Straff skall, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

Vid bedömningen av straffvärdet skall särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft."

Reformen innebar således att man alltid primärt skall fastställa brottets "konkreta straffvärde". Bedömningar av vilken effekt olika tänkbara påföljder kan ha i det enskilda fallet (preventionshänsyn) har en mycket underordnad betydelse när det gäller att bestämma det konkreta straffet. Vad som betonas är proportionalitet, förutsebarhet och rättslig likabehandling.

Man kan med fog fråga sig hur allt detta hänger samman. Å ena sidan har vi ett antagande om att varje brott har ett konkret straffvärde, som kan uttryckas i tämligen exakta "straffenheter", och detta konkreta straffvärde skall alltid kunna anges i ett bötes- eller fängelsestraff av viss stränghet. (Observera att bara böter och fängelse är "straff" enligt den svenska straffrättsliga terminologin, varför

straffvärdet måste kunna relateras till just dessa straff!) Å andra sidan har vi ett flexibelt straffsystem med mer än 20 olika variationer när det gäller straff, straffpåföljder och kombinationer av dessa, och dessa alternativ måste till väsentliga delar antas vara designade för olika behov hos olika individer. Praktiskt verk samma åklagare och domare har också uttryckt sin frustration över rådande rättsläge (se t ex Borgeke m.fl. 2000, s 422 ff.).

Teoretiskt sett skall denna fråga lösas genom två "separata" operationer där man först bestämmer brottets straffvärde, och sedan när detta har skett övergår till påföljdsbestämningen. Påföljdsbestämningen begränsas av resultatet av straffmätningen. Om straffvärdet inte uppnår en viss gräns är vissa alternativ uteslutna. Den centrala bestämmelsen för påföljsvalet är brottsbalken 30 kap. 4 §. När rätten har bestämt brottets straffvärde och funnit att detta motsvarar fängelse av viss längd, skall den avgöra om fängelse eller någon alternativ påföljd skall väljas i sista hand. Fängelse skall väljas i sista hand. Det råder således en presumtion för att påföljden – när böter inte är tillräckligt ingripande – skall bestämmas till någonting annat än fängelse. Straffvärdet talar för fängelse först då det motsvarar fängelse i ett år eller mer. Ett lägre straffvärde kan föranleda fängelse närmast då fråga är om återfall i brott eller då brottet ifråga betecknas som ett "artbrott". Brott med ett högre straffvärde än ett år fängelse kan bara i vissa undantagsfall leda till annan påföljd än fängelse. Ett skäl för annan påföljd än fängelse kan då vara att förutsättningarna för kontraktsvård är uppfyllda (se också Lagbokskommentaren. Straffrätt 2001, s 268-269 samt för en utförligare diskussion Jareborg 1992, s 152-172).

1.4. Domstol eller administrativ myndighet?

Beslut om konkreta brott och påföljder för brott skall med stöd av gängse uppfattning om samhällsordningen enligt huvudregeln fattas av en domstol. Sådan är också huvudregeln i praktiken. En brottmålsrättegång genomförs vid en domstol och det är denna som tar beslutet både om straffansvar och om straffpåföljd. Men regeln är inte utan undantag. Framför allt åklagaren har fått allt större befogenheter att besluta om sådant som åtalsunderlåtelse (se ovan) och strafföreläggande (se rättegångsbalken 48 kap.). I vissa avseenden har också kriminalvårdsmyndigheterna fått omfattande befogenhet att besluta om hur den konkreta verkställigheten av ett fängelsestraff skall se ut.

Beslutet om fördelning av dem som dömts till fängelsestraff mellan öppna och slutna anstalter tas av kriminalvårdsmyndigheterna med stöd av lagen om kriminalvård i anstalt 7 §. Placeringen skall ske i en öppen anstalt, om inte placering i en slutna anstalt är nödvändig av säkerhetsskäl eller för att den intagne skall få möjlighet till sådant arbete eller sådan undervisning, utbildning eller särskild behandling som inte lämpligen kan ordnas i en öppen anstalt. Kriminalvårdsmyndigheterna har också befogenheter då det gäller beslut om villkorlig frigivning. Därtill är det med stöd av lagen (1994:451) om intensivövervakning

med elektronisk kontroll (9 §) kriminalvårdsstyrelsen som prövar om den som av domstol dömts till ett fängelsestraff (högst 3 månader) skall få undergå verkställighet av domen genom intensivövervakning med elektronisk kontroll. Ett sådant beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol – alltså inte vid en allmän domstol.

Av principella skäl kan särskilt det sistnämnda kritiseras. Den praktiska skillnaden mellan att ett fängelsestraff verkställs i en sluten kriminalvårdsanstalt eller i övervakad "frihet" med den dömdes hem som fast ram för verkställigheten är betydande. Med goda skäl kan man argumentera för att beslut med så stora konsekvenser för den drabbade alltid skall tas av domstol och inte av en förvaltningsmyndighet.

2. Intensivövervakning med elektronisk kontroll

För att finna alternativ till korta fängelsestraff som kan tillgodose det straffrättsliga syftet med fängelse, men som inte har fängelsestraffets oönskade bieffekter inleddes en försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll (IÖV) 1994. Under de första åren av denna försöksverksamhet pågick den i vissa delar av landet, och under åren 1997-1998 i hela landet (Berndt 1999, s 16 samt Ds 1993:100 och Ds 1995:77). Från och med 1999 är IÖV en permanent verkställighetsform som kan tillämpas vid kortare fängelsestraff, dvs fängelse på högst tre månader (Lag [1994:451] om intensivövervakning med elektronisk kontroll).

Enligt lagen om intensivövervakning med elektronisk kontroll kan en dom på fängelse i högst tre månader (med vissa undantag) verkställas som IÖV. Detta sker på ansökan av den dömda. Beslutet fattas av kriminalvårdsmyndigheterna och ansökan kan bifallas om vissa i lagen angivna skäl mot detta inte föreligger (2 §). För att ansökan skall kunna bifallas måste dock vissa särskilda villkor vara uppfyllda (framför allt ett krav på bostad samt ett krav på sysselsättning genom förvärvsarbete eller genom studier²) och vid beslutet om IÖV meddelas den dömda vissa obligatoriska föreskrifter. Den dömda meddelas ett förbud att vistas utanför bostaden annat än på särskilt angivna tider och för bestämda ändamål såsom förvärvsarbete, utbildning, vård, nödvändiga inköp och liknande. Under verkställigheten skall han/hon iakttä skötsamhet, efter förmåga försöka försörja sig samt också i övrigt leva på "ett anständigt" sätt. Ett centralt krav är att den dömda skall avhålla sig från alkohol och andra beroendeframkallande medel. Särskilt för att kontrollera att detta krav uppfylls är den dömda skyldig att när som helst på anmaning lämna blod-, urin- eller utandningsprov för kontroll av att han inte är påverkad av alkohol eller andra rusmedel.

Den väsentliga kontrollen av att villkoren uppfylls sker elektroniskt, dvs genom att den dömda förses med en elektronisk "fotboja". Denna kontroll kompletteras genom kontrollbesök och blod-, urin- etc. prov. Den lokala kriminalvårdsmyndigheten skall under verkställigheten utöva noggrann tillsyn över den

dömde och fortlöpande hålla sig underrättad om hans förhållanden. Myndigheten skall också genom förmedling av stöd och hjälp verka för att den dömden fortsätter att begå brott och för att hans anpassning i samhället även i övrigt främjas. Den lokala kriminalvårdsmyndigheten kan också vid behov förordna en eller flera personer att biträda vid tillsynen (6 §. Se beträffande sådana påverkansprogram Berndt 1999, s 28).

Intensivövervakningen med elektronisk kontroll skall upphävas om den elektroniska kontrollen annat än tillfälligt blir omöjlig att upprätthålla (undantag är dock t ex vistelse på sjukhus eller därmed jämförlig inrättning). Upphävande av IÖV skall också ske om den dömden bryter mot uppställda villkor och villkorsbrottet inte är av mindre betydelse, samt då den dömden inte följer föreläggandet att påbörja verkställigheten, eller ifall han/hon, när verkställigheten skall påbörjas, är häktad eller intagen i kriminalvårdsanstalt av någon annan anledning än för verkställighet av det straff som beslutet avser. Upphävande skall vidare ske om den dömden själv begär att detta skall ske. Också ett nytt fängelsestraff eller ett förverkande av villkorligt medgiven frihet kan medföra ett upphävande. Beslut om upphävande prövas av övervakningsnämnden (15 §). Sådant beslut medför att den dömden överförs till en kriminalvårdsanstalt för fortsatt verkställighet av fängelsestraffet.

Innan IÖV gjordes till en permanent verkställighetsform av kortare fängelsestraff gjorde Brottsförebyggande rådet, BRÅ på uppdrag av regeringen en utvärdering av 1997 och 1998 års försöksverksamhet (se BRÅ-rapport 1999:4). Utvärderingen utföll mycket positivt:

”Resultaten visar att IÖV tillämpades som verkställighetsform i cirka 40-45 procent av samtliga utdömda fängelsestraff som innefattade högst tre månaders fängelse och i drygt 60 procent av alla utdömda fängelsestraff i den för IÖV lagreglerade målgruppen. Cirka 50 procent av dem som verkställde IÖV var dömda för rattfylleri. Under 1997 kunde fängelsens negativa effekter undvikas för cirka 3 800 dömda, deras anhöriga (65 procent var sammanboende), och deras arbetsgivare (70 procent arbetade). Kriminalvårdens kostnader för IÖV var betydligt lägre än motsvarande kostnader för verkställighet i anstalt. Till det kommer samhällsekonomiska vinster som med all sannolikhet genererats av att den dömda kunde fortsätta sina ordinarie arbeten, att familjer varit mindre beroende av ekonomiskt stöd etc.” (BRÅ-rapport 1999:4, s 7).

Enligt BRÅ:s utvärderingen upphävdes IÖV bara i få fall. Cirka 6 procent av de dömda fick avbryta verkställigheten, vanligtvis som en följd av överträdelse av alkohol/drogförbudet. Då det gäller återfall efter IÖV var BRÅ:s konklusion att ”IÖV som verkställighetsform generellt sett inte påverkar återfallsbenägenheten.” Samtidigt konstaterade man dock att vissa resultat tyder på att IÖV eventuellt kan ha en något återhållande effekt på benägenheten att återfalla i rattfylleribrott (BRÅ-rapport 1999:4, s 8).

De övervägande positiva erfarenheterna av intensivövervakning med elektronisk kontroll har fortsatt efter det att denna verkställighetsform blev en perma-

nent del av kriminalvården. Den kritik som riktats mot IÖV gäller dels konsekvenserna av kontrollen för den personliga integriteten. Den dömde är utsatt för möjligheten till ständig kontroll också i "det mest privata" i hans/hennes bostad. Kontrollen sker dels genom den elektroniska kontrollen, men också genom oanmälda besök vid vilken som helst tidpunkt. I kontrollen innefattas också skyldigheten att underkasta sig blod- och urinprov för att avslöja möjligt bruk av alkohol eller andra rusmedel.

Men det är inte bara den dömde som utsätts för en integritetskränkning, utan också de personer som lever tillsammans med honom/henne. Kritiken mot det intrång i privatlivet som detta innebär har tidvis varit mycket stark. Man menar att de sammanboende får dela straffet med den dömde. Genom oanmälda hembesök av främmande personer och telfonpåringningar såväl kvällar som helger drabbas alla som bor tillsammans med den dömde (Berndt 1999, s 32). Detta har t.o.m. betecknats som ett hemfridbrott som strider mot Europakonventionens artikel 8. Man har också kritiserat ordningen för att den innebär att "staten utnyttjar den dömdes familj som oavlönade fängvaktare". Man lägger över ett ansvar på sambon att hjälpa den dömde för att han/hon skall klara av straffet (Johansson 1997).

En annan kritikpunkt har gällt en viss tendens till "net widening". BRÅ:s utvärdering 1999 visade visserligen att en majoritet av de 40 frivårdsenheter som hördes om sina erfarenheter av IÖV uppgav, att de inte upplevde en ökad benägenhet hos domstolarna att nu döma till korta fängelsestraff i stället för villkorlig dom eller skyddstillsyn. Men samtidigt menade de att det fanns en tendens att ersätta tidigare kontraktsvård eller skyddstillsyn förenad med samhällstjänst med ett kort fängelsestraff, som sedan kunde verkställas genom IÖV (se Berndt 1999, s 36-37 med hänvisning till BRÅ 1999:4).

IÖV har dock helt uppenbart kommit för att förbli. Detta framgår också av Kriminalvårdens Officiella Statistik. I 1999 påbörjade 3529 intensivövervakning genom elektronisk kontroll.

3. Villkorlig dom och skyddstillsyn samt samhällstjänst

3.1. Allmänt om villkorlig dom och skyddstillsyn

Villkorlig dom och skyddstillsyn har ingått som straffpåföljder hela den tid brottsbalken varit i kraft. Bägge påföljderna är lindrigare än fängelse, och utgångspunkten var ursprungligen att de är lika kännbara. Denna bedömning håller uppenbarligen inte längre (se ovan).

Villkorlig dom kan närmast betraktas som en villkorlig påföljdseftergift eller en varning för strängare ingripanden. Tanken är att villkorlig dom i stor utsträckning skall användas som en förstagångspåföljd när inte strängare ingripanden är påkallade. Villkorlig dom innehåller alltid en prøvotid på 2 år och med den följer en skyldighet för den dömde att vara skötsam och efter förmåga försöka försörja sig samt att efter förmåga betala ålagt skadestånd. Villkorlig

dom kan emellertid förenas med andra förpliktelser och straff etc. Med stöd av BrB 27:2 får villkorlig dom förenas med böter, och med stöd av BrB 30:8 kan man sluta sig till att detta inte bara skall ske i undantagsfall. Den dömde kan med stöd av BrB 27:5 st 1 förpliktas att under prövotiden betala skadestånd till brottsoffret och med stöd av BrB 27:5 st 2 att biträda den skadelidande med visst arbete i syfte att avhjälpa eller begränsa skada på egendom. Villkorlig dom kan också förenas med samhällstjänst (BrB 27:1, BrB 27:2a och 30:7; Lagbokskommentaren. Straffrätt 2001, s 238).

Skyddstillsyn innebär alltid vissa kontrollåtgärder. Det viktigaste innehållet är övervakning genom kriminalvårdens försorg (BrB 28:1). Kontraktsvård är en särskild form av skyddstillsyn (se nedan). Tillämpningsområdet för skyddstillsyn bestäms framför allt av bestämmelsen i brottsbalken 30 kap. 9 §. Vad som betonas i denna bestämmelse är i första hand att de olika stödåtgärderna etc. som ingår i skyddstillsynen kan förväntas bidra till en positiv brottsprognos för den dömde. Skyddstillsynen kan såväl bestå i kontraktsvård (punkt 2 och 3) som förenas med samhällstjänst (punkt 4):

”Vid val av påföljd skall rätten som skäl för skyddstillsyn beakta om det finns anledning att anta att denna påföljd kan bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet.

Som särskilda skäl för skyddstillsyn i stället för fängelse kan rätten beakta

1. om en påtaglig förbättring skett av den tilltalades personliga eller sociala situation i något hänseende som kan antas ha haft samband med hans brottslighet,

2. om den tilltalade undergår behandling för missbruk eller annat förhållande som kan antas ha samband med hans brottslighet,

3. om missbruk av beroendeframkallande medel eller något annat särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling i väsentlig grad har bidragit till att brottet har begåtts och den tilltalade förklarar sig villig att gå igenom lämplig behandling som enligt en för honom uppgjord plan kan anordnas i samband med verkställigheten eller

4. om den tilltalade samtycker till att skyddstillsynen förenas med en föreskrift om samhällstjänst och en sådan föreskrift är lämplig med hänsyn till den tilltalades person och övriga omständigheter.”

3.2. Lagföringsstatistik för brott 1999

År 1999 lagfördes 115 730 personer. Av dessa fick 59 176 personer strafförelägganden med stöd av bestämmelserna i rättegångsbalkens 48 kap. (varvid påföljden utgörs av böter och/eller villkorlig dom som utfärdas av åklagare) eller åtalsunderlåtelse (då den misstänkte bedöms skyldig, men åtal inte väcks på grund av att brottet är lindrigt eller den skyldige är ung – se närmare ovan). Resterande 56 554 personer, dömdes vid domstol för olika brott. Fördelningen av påföljder var detta år följande: Åtalsunderlåtelse 10%, strafförelägganden (dvs böter och villkorliga domar utfärdade av åklagare) och böter utdömda vid rättegång vid domstol 62%, villkorlig dom utdömd av domstol 8 %, fängelse 11 % och övriga påföljder (framför allt skyddstillsyn) 9 %.

Antalet böter (bötesdomar vid domstol och godkända strafförelägganden) var

cirka 72 000. Bötesstraffet är fortfarande, så som det varit åtminstone allt sedan sanktionsstatistikens tillkomst på 1850-talet (se von Hofer 1984) den helt dominerande straffpåföljden. Drygt 12 500 personer dömdes till fängelse. Av dessa verkställdes 3529 genom IÖV. Antalet villkorliga domar och domar lydande på skyddstillsyn var totalt 15 363.

Den 1 januari 1999 infördes några nya påföljder. En av dessa är slutet ungdomsvård (se brottsbalken 31 kap. 1 a §) som är avsedd för ungdomar i åldrarna 15-17 år, som begått ett så allvarligt brott att påföljden bör bestämmas till fängelse. Påföljden är alltså tänkt att ersätta fängelse för de yngsta lagöverträdarna. År 1999 dömdes 69 personer till slutet ungdomsvård, de flesta för ett våldsbrott (mord, dråp, grov misshandel, rån). Detta är betydligt fler än vad man förväntade sig då den nya påföljden togs i bruk (se närmare Jaldemark 2000).

3.3. Samhällstjänst

3.3.1. Inledning

Tanken om att ta i bruk samhällstjänst som en särskild påföljd för brott kom till Norden kring decennieskiftet 1970–1980. Inspirationen kom dels från England, där denna påföljdsform redan funnits en längre tid, och från Europarådets arbete kring ”alternativ till frihetsstraff” (Rentzmann & Reimann 1994, s 61 ff.). Den första försöksordningen inleddes i Danmark, sedan en arbetsgrupp ställt sig klart positivt till den nya påföljden (Betänkning 806/1977).

I Sverige var inställningen betydligt kyligare. Stor skepticism uttalades mot tanken att som en påföljd för brott tvinga en person till allmännyttigt arbete. I utredningen Nytt straffsystem (BRÅ-rapport 1977:7) behandlades möjligheten att införa samhällstjänst, men den avfärdades med följande konklusion:

”Vi har anledning att ställa oss reserverade till samhällstjänst som sanktionsform. Syftet med en sådan påföljd är oklart liksom dess tillämpningsområde. Verksamheten kan vara svår att förena med de principer som bör gälla för ett sanktionssystem. Det finns också betydande praktiska problem. Samhällstjänst kräver omfattande resurser som vi inte disponerar över, framför allt i form av frivilliga krafter. Därtill kommer att samhällstjänsten är svår att organisera och att det uppstår stora administrativa problem.”

Också ungdomsfängelseutredningen berörde möjligheten att ta i bruk påföljden samhällstjänst. Utredningen konstaterade att samhällstjänst inte kunde ersätta frihetsstraff för ungdomar, men att påföljden i kombination med någon annan befintlig påföljd kunde utgöra ett värdefullt alternativ till ekonomiska sanktioner och till andra påföljder i frihet (SOU 1977:83). Men inställningen till samhällstjänst ändrade sig också i Sverige. I början av 1980-talet inledde Fri-vårdskommittén ett arbete som var ett led i det kriminalpolitiska utvecklingsarbete som syftade till att minska användningen av frihetsberövande påföljder. En av kommitténs uppgifter var att se på sådana nya brottspåföljder som kunde vara alternativ till fängelsestraff (SOU 1984:32, s 25). I kommitténs slutbetänkande

(Nya alternativ till fängelsestraff) redogjordes också för möjligheten att införliva samhällstjänst i påföljdssystemet (SOU 1984:32, s 90 ff.).

Utredningen ledde till en regeringsproposition (Prop 1989/90:7) där man föreslog att en försöksverksamhet med samhällstjänst skulle inledas. Påföljden skulle förutsätta samtycke av den dömda och dessutom förutsattes att förpliktelsen att utföra samhällstjänst var av avgörande betydelse för att skyddstillsyn skulle kunna utdömas i stället för fängelse. Samhällstjänst kunde således förenas enbart med skyddstillsyn och ännu inte med villkorlig dom. Samhällstjänsten tänktes bli aktuell främst för två kategorier av brottslingar, nämligen den grupp som ådöms fängelsestraff efter återfall i inte alltför allvarliga för-mögenhets- och våldsbrott, samt för den grupp som med hänsyn till brottslighetens art annars skulle ådömas korta fängelsestraff från 14 dagar till några få månader. Straffvärdemässigt angavs den övre gränsen för samhällstjänst ligga ungefär vid ett år fängelse (Paulsson 2000, s 28 f.).

Lagen om försöksverksamhet med samhällstjänst antogs 1989 (1989:928) och den började tillämpas 1 januari 1990. Vissa utvalda domstolar gavs möjlighet att döma samhällstjänst i stället för fängelse. Denna provordning fortsatte under största delen av 1990-talet, och utvärderades bl a av BRÅ (BRÅ PM 1994:3). I samband med en något större reform av påföljdssystemet blev systemet med samhällstjänst permanent, samtidigt som området för påföljden i viss mån utvidgades. Samhällstjänst kan efter reformen också förenas med villkorlig dom och inte bara med skyddstillsyn (se Prop 1997/98:96 s 96 ff och lag 1998:604). Denna sistnämnda reform bygger till väsentliga delar på Straffsystemkommitténs betänkande, SOU 1995:91.

3.3.2. Förutsättningarna för samhällstjänst

I Sverige är samhällstjänst inte ett självständigt straff eller en egen påföljd för brott, utan någonting som förenas antingen med en villkorlig dom eller skyddstillsyn för att göra dessa påföljder mer ingripande, mao. för att göra dem så ingripande att de kan ersätta ett fängelsestraff. Orsaken till att samhällstjänst inte gjordes till en självständig påföljd var att detta uppfattas som en alltför långtgående reform, som också skulle ha förutsatt nya bestämmelser bl a om påföljdsval (framför allt brottsbalken 30 kap.) och återfall (Prop. 1997/98:96 s 90).

Så länge försöksverksamheten pågick begränsades möjligheten att förordna om samhällstjänst till att påföljdsbestämningen i det minsta slutade på skyddstillsyn. Då samhällstjänst permanentades skedde en utvidgning så att också kombinationen villkorlig dom och samhällstjänst blev möjlig.

Denna utvidgning byggde bl a på BRÅ:s utvärdering av försöksverksamheten. En förutsättning för att döma till en påföljd som inbegrep samhällstjänst var att det kunde antas att påföljden skulle bidra till att den tilltalade avhöll sig från fortsatt brottslighet. Om det aktuella brottet antogs utgöra en engångsföreteelse

hos en i övrigt skötsam person var förutsättningarna för skyddstillsyn oftast inte uppfyllda. Då låg det närmast till hands att döma till villkorlig dom. Detta förutsatte åter att den villkorliga domen i kombination med eventuella böter var en tillräckligt ingripande påföljd med hänsyn till brottets straffvärde och art. I vissa fall ansågs dock brottet just av sistnämnda skäl vara så grovt att en villkorlig dom i sig (eller i kombination med böter) ej var tillräcklig, utan fängelse förutsattes. Detta innebar att det förekom fall då påföljden måste bestämmas till fängelse endast därför att det inte fanns anledning att anta att den dömda skulle göra sig skyldig till fortsatt brottslighet (varvid skyddstillsyn kunde användas), trots att samhällstjänst framstod som en lämplig reaktion på brottet (se också Paulsson 2000 s 39).

Villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst skall dömas ut endast i fall där ett fängelsestraff annars skulle komma i fråga. När rätten meddelar en föreskrift om samhällstjänst skall den i domslutet ange hur långt fängelsestraff som skulle ha dömts ut, om fängelse i stället hade valts som påföljd (BrB 27:2a, BrB 28:2a).

För att det ska vara möjligt för rätten att föreskriva samhällstjänst, krävs det att den tilltalade samtycker till föreskriften (Lag [1989:928] om samhällstjänst 1 §). När rätten föreskriver samhällstjänst skall den även beakta att en sådan föreskrift är lämplig med hänsyn till den tilltalades person och övriga omständigheter. Det finns inte några begränsningar då det gäller den tilltalades ålder. Den lämplighetsprövning som rätten skall genomföra gäller bra frågan om den tilltalade kan genomföra samhällstjänsten. Om han/hon i detta fall är en ungdom eller en åldring saknar utöver detta betydelse. I prop 1989/90:7 anfördes visserligen att samhällstjänst borde bli aktuell främst för personer i åldersgruppen 18 – 24 år. Men samtidigt konstaterade man att det inte fanns några vägande argument för att utsluta äldre personer ur målgruppen för påföljden.

Missbruksproblem kan inte sägas var något absolut hinder för att förordna till samhällstjänst. Bl a i BRÅ:s utvärdering konstaterades att också missbrukare som blev dömda till samhällstjänst i stor omfattning faktiskt genomförde påföljden (se även prop. 1997/98:96 s 100). Inte heller återfall utgör något absolut hinder för att föreskriva samhällstjänst.

Villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst skall i vissa fall ersätta ett fängelsestraff. Ett fängelsestraff förutsätter åter enligt huvudregeln att brottet har ett straffvärde på minst ett år fängelse. Ur förarbetena framgår att samhällstjänst endast undantagsvis kan tänkas komma ifråga när brottets straffvärde överstiger ett års fängelse. Det framgår emellertid också att det maximala antalet timmar för samhällstjänst, 240 timmar, högst kan anses motsvara ett fängelsestraff om 11 månader (Prop 1989/90:7 s 20 och prop 1997/98:96 s 94 ff). I litteraturen har man ansett att om varken brottets art eller tidigare brottslighet talar för fängelse så kan villkorlig dom med samhällstjänst tillämpas upp till straffvärden som närmar sig ett års fängelse (Lagbokskomentaren. Straffrätt 2001, s 275).

Skyddstillsyn kan med stöd av BrB 28:2 förenas med böter och med stöd av BrB 28:3 med fängelse lägst 14 dagar och högst tre månader. Villkorlig dom kan åter med stöd av BrB 27:2 förenas med böter. Fråga är om dessa kombinationer ytterligare kan kombineras med samhällstjänst. Kan man alltså tänka sig en påföljds kombination som består t ex av skyddstillsyn + fängelse + samhällstjänst?

I samband med att samhällstjänsten blev en bestående del av påföljdssystemet reglerades denna fråga i viss mån. I fallet med att kombinera skyddstillsyn med både samhällstjänst och fängelse angavs klart i propositionen (1997/98:96 s 91) att en sådan kombination är mycket onaturlig och därför inte bör få förekomma. Detta uttrycks nu också klart i själva lagen (BrB 28:3 st 2): "Om rätten förenar skyddstillsyn med fängelse, får den inte samtidigt döma till böter ... eller meddela föreskrift om samhällstjänst."

När det gäller frågan om böter kan dömas ut i kombination med villkorlig dom eller skyddstillsyn som förenats med samhällstjänst uttalades följande i propositionen (Prop 1997/98:96 s 91 f.):

"Som tidigare nämnts finns inget förbud mot att kombinera skyddstillsyn med böter i fall där skyddstillsynen förenas med en föreskrift om samhällstjänst, även om detta i praktiken knappast förekommer. Det saknas enligt vår mening skäl att göra ändring häri. Huvudregeln bör således liksom idag vara att brottslighetens straffvärde, art och den tilltalades tidigare brottslighet i tillräcklig utsträckning kan beaktas genom föreskriften om samhällstjänst. Det kan emellertid inte uteslutas att det kan finnas enstaka fall där omständigheterna är sådana att det framstår som befogat att även döma ut bötesstraff. Det kan till exempel röra sig om situationer där brottets art är sådan att det framstår som oundgängligen påkallat att förstärka skyddstillsynen även med ett bötesstraff för att kunna undvika att döma till fängelse."

Någon ändring genomfördes ej heller i lagstiftningen och kombinationen villkorlig dom/skyddstillsyn + samhällstjänst + böter är således möjlig. Också kombinationen villkorlig dom eller skyddstillsyn förenat med samhällstjänst och ytterligare föreskrift t ex om vård av missbruk eller förpliktelse att fullgöra skadeståndsskyldighet eller att biträda den skadelidande med visst arbete är möjlig (Prop 1997/98:96 s 92).

Det finns inte i lag angivet någon formel för hur fängelse skall omvandlas till samhällstjänst. Enligt förarbetena skulle en sådan formel vara olycklig på grund av att den binder domstolens händer alltför starkt. Avgörande för hur många timmar samhällstjänst den tilltalade skall dömas att utföra skall vara, att påföljden i dess helhet "framstår som en tillräckligt ingripande sanktion för brottet". Den tilltalades personliga förhållanden bör vägas in, liksom också vilken grad av ingripande som påföljden (villkorlig dom eller skyddstillsyn i eventuell kombination med böter och någon ytterligare förpliktelse) innebär utöver samhällstjänsten. Enligt domstolarnas praxis svarar 20 – 25 timmar samhällstjänst mot en månad fängelse, men variationen är i detta fall betydande. Vissa domstolar

har utfärdat 60 timmar samhällstjänst som ekvivalent till en månad fängelse, andra mindre (BRÅ- Apropå 3/2000). Det lägsta samhällstjänststraffet är dock alltid 40 timmar (varför en månad fängelse alltid minst måste sluta på 40 timmar samhällstjänst) och det högsta 240 timmar.

3.3.3. Villkorlig dom eller skyddstillsyn förenat med samhällstjänst som påföljd för "artbrott"

"Artbrott" är en speciell och starkt omdebatterad företeelse i svensk straffrätt (se t ex Borgeke 1999, s 218 ff. och von Hirsch & Påle 1999 s 241 med anförd litteratur). Med artbrott avses sådana brott som förutsätter att domstolen utdömer ett fängelsestraff, trots att varken gärningens straffvärde uppgår till ett år eller återfallssituationen är sådan att ett fängelsestraff framstår som den enda tänkbara påföljden. Varför vissa brott skall behandlas som artbrott är omtvistat. Endel hänvisar till brottstypens speciella art, andra hänvisar till kravet på allmän laglydnad, medan några åter menar att det egentligen inte finns några artbrott, men att en specifik brottslig gärning kan vara sådan att det finns en starkare presumption om att påföljden skall bli fängelse än i fråga om andra gärningar med samma konkreta straffvärde.

De argument som brukar anföras som skäl för att behandla vissa brott som artbrott kan sammanfattas på följande sätt (von Hirsch & Påle 1999, s 245 f.): (a) Ett brott skall bedömas som artbrott av hänsyn till att en viss form av brottslighet har blivit mer utbredd. (b) Det finns vissa typer av brott som är svåra att förebygga och upptäcka och detta förhållande berättigar till att behandla dem som artbrott. (c) Ett brott skall behandlas som artbrott av hänsyn till att en viss form av brottslighet har antagit mer elakartade former. Alla dessa argument har på goda grunder kritiserats.

Faktum är emellertid att fängelsestraff i praktiken utdöms för vissa brottstyper vid lägre straffvärden än för andra. Sådana brott är narkotikabrott, grovt rattfylleri, vapenbrott, jaktbrott, mened, misshandel särskilt oprovocerad på allmän plats eller inom familjen mot svagare part, våld och hot mot tjänsteman, olovlig vistelse i Sverige med stöd av utlänningslagstiftningen samt vissa skattebrott (inklusive bokföringsbrott och brott mot tullagstiftningen).

Då försöksordningen med skyddstillsyn i förening med samhällstjänst infördes diskuterades frågan om den nya påföljdscombinationen kunde bli aktuell vid artbrott i stället för fängelse (Prop 1989/90:7 s 20). Man konstaterade att det inte var uteslutet att använda den nya påföljden i detta fall. Detta angavs gälla vid exempelvis misshandelsbrott av inte alltför allvarlig art. Inte heller när det gällde narkotikabrott ansågs samhällstjänst vara uteslutet och också vid rattfylleri borde det finnas förutsättningar för att använda samhällstjänst i vissa fall.

Då ordningen permanentades konstaterade man att avsikten inte vara att ändra på gällande rätt sådan som den kommit till uttryck i rättspraxis under försöksordningen. I själva verket förutsåg man dock en viss möjlighet att utvidga

användningen av samhällstjänst vid vissa artbrott. De närmare anvisningarna var i detta avseende dock mycket vaga.

Genom en "paketlösning" då HD samtidigt tog ställning till tre fall som alla aktualiserade ett val mellan fängelse och skyddstillsyn/villkorlig dom förenat med samhällstjänst angavs i början av år 2000 vissa riktlinjer för framtiden (NJA 2000 s 17 I, II och III). Två av fallen gällde rattfylleri och ett misshandel (se närmare Träskman 2000, s 173 ff.). I alla dessa fall använde sig HD av en ganska identisk beslutsmodell:

- (1) Rätten fastställde först att fråga var om ett artbrott, med andra ord att den brottsliga gärningen var sådan att det föreligger en presumtion om ett fängelsestraff;
- (2) Rätten bedömer hur stark denna presumtion är. Styrkan av presumtionen varierar beroende på brottets karaktär i det särskilda fallet och omständigheterna kring brottet;
- (3) Vid bedömningen av presumtionens styrka analyserar och anger rätten först de skäl som kan anföras för att ifrågavarande brottsliga gärning överhuvudtaget skall behandlas som ett "artbrott". Denna bedömning är väsentligen kriminalpolitisk. Den förenas med en bedömning av det konkreta brottet och en analys av de konkreta omständigheter som styrker eller försvagar fängelsepresumtionen i det konkreta fallet.
- (4) Till sist genomför rätten en helhetsvärdering. Är de särskilda omständigheterna i det konkreta fallet sådana att fängelsepresumtionen bekräftas eller förkastas?

Trots detta och vissa andra HD-avgöranden är rättsläget då det gäller samhällstjänst som påföljd för artbrott inte klart. Rättsläget har nyligen sammanfattats på följande sätt (Lagbokskommentaren. Straffrätt 2001, s 275):

"I vilken utsträckning som villkorlig dom med samhällstjänst kan ersätta fängelse är något oklart. Så mycket kan dock utläsas ur förarbetena att om varken brottets art eller tidigare brottslighet talar för fängelse så kan villkorlig dom med samhällstjänst tillämpas upp till straffvärden ... som närmar sig ett år fängelse. Gör sig även brottets art och tidigare brottslighet gällande blir bilden mer komplicerad. Om brottslighetens art i någon mån men inte särskilt starkt (t.ex. vid bokföringsbrott) talar för fängelse bör emellertid villkorlig dom med samhällstjänst kunna utdömas t.o.m. i situationer där brottslighetens straffvärde något överstiger sex månaders fängelse. Är brottslighetens art sådan att utgångspunkten är att fängelse skall utdömas (t.ex. vid misshandelsbrott) bör villkorlig dom med samhällstjänst kunna användas upp till ett straffvärde motsvarande sex månaders fängelse. Råder på grund av brottslighetens art en presumtion (eller en strak presumtion) för fängelse (t.ex. vid våld mot tjänsteman och grovt rattfylleri) går gränsen nog vid ett straffvärde motsvarande bara en eller en par månaders straffvärde. Vid brott av sådan art att mycket starka skäl talar för fängelse (t.ex. mened) torde villkorlig dom med samhällstjänst i praktiken vara utesluten för vuxna lagöverträdare."

3.3.4. *Ansvaret för och tillgången till samhällstjänstplatser – en granskning av det praktiska utfallet*

Kriminalvårdsmyndigheten (närmare bestämt den lokala kriminalvårdsmyndigheten) ansvarar för att samhällstjänstplatser finns tillgängliga och för den konkreta tillrättaläggelsen av påföljden i ett enskilt fall. Samhällstjänsten skall i huvudsak vara förlagd till ideell verksamhet, men samhällstjänst kan också verkställas inom ramen för offentlig verksamhet. I praktiken har det ibland uppstått väntetider på grund av en alltför begränsad tillgång på lämpliga samhällstjänstplatser.

Medan försöksverksamheten med skyddstillsyn förenat med samhällstjänst pågick var antalet domar med denna kombination årligen mellan 450 och 650. Det första året efter att samhällstjänst permanentats och möjligheten utvidgats till att också omfatta en villkorlig dom och samhällstjänst ökade antalet domar betydligt, till cirka 3000. 1999 var antalet fall då skyddstillsyn förenats med samhällstjänst 830 och antalet fall med kombinationen villkorlig dom med samhällstjänst 2236.

4. Unga brottslingar – vård inom socialtjänsten

4.1. *Allmänt om vårdpåföljder och om påföljder för unga*

Brottsbalkens 31 kapitel innehåller bestämmelser om överlämnande till särskild vård. Målgruppen för sådana vårdåtgärder omfattar tre olika kategorier av personer: unga brottslingar, alltså sådana som är under 21 år (BrB 31:1 och 31:1a), missbrukare (BrB 31:2) och brottslingar som lider av en allvarlig psykisk störning (BrB 31:3).

De åtgärder som vidtas i dessa fall styrs av målsättningen att ge bästa möjliga individuella vård och behandling. Åtgärderna är därför individuella och uttalat vårdorienterade. Det är vårdorganen och inte domstolen som bestämmer vilka åtgärder som skall vidtas och det är behovet av vård som avgör om ett överlämnande skall ske samt för hur lång tid. Det finns här en tydlig motsättning mellan det för överlämnandepåföljderna karakteristiska individuella behovstänkandet och de allmänna straffrättsliga principerna med dess betoning av kravet på proportionalitet mellan brott och straffpåföljd samt önskemålet om en rättslig lika-behandling (Lagbokscommentaren. Straffrätt 2001, s 281 f.).

Frågan om hur straffsystemet för unga brottslingar skall utformas debatterades livligt under 1990-talet (se även Jaldemark 2000). År 1990 tillsatte regeringen en särskild kommitté, Ungdomsbrottskommittén, med uppgift att utvärdera påföljdssystemet för unga och för att göra en översyn av det allmännas insatser vid brott av unga. Utredningen kom i sitt betänkande "Reaktion mot ungdomsbrott" (SOU 1993:35) till konklusionen att unga lagöverträdare skall behandlas enligt samma regler som vuxna när det gäller påföljdsval och straffbestämning. Kommittén tog alltså avstånd från behandlingstanken också då det gäller unga lagövertredare. Som en konsekvens av detta ville kommittén utmönstra vård

inom socialtjänsten ur påföljdssystemet. Det skall vara en uppgift för rätten att bestämma straffpåföljdens innehåll och tidsförlopp, men det är också viktigt att beakta undomarnas behov av stödåtgärder och individuell hjälp. I stället för att döma till vård inom socialtjänsten föreslog kommittén därför att man också då det gäller de unga skall använda villkorlig dom och skyddstillsyn (SOU 1993:35 del A s 399 f.).

Kommittén betonade att det är viktigt att undvika att unga döms till fängelse. Kommittén ville att användningen av fängelse som straff för personer under 18 år skall minskas, och föreslog därför en ny tidsbestämd och frihetsberövande påföljd som kallades "särskild tillsyn" (SOU 1993:35 del A s 400 f.).

Bl a på grund av ett regeringsskifte från en borgerlig till en socialdemokratisk ledning fördes inte Ungdomsbrottskommitténs förslag ut i verkligheten. En ny utredning tillsattes och denna resulterade i departementspromemorian Påföljder för unga lagöverträdare (Ds 1997:32).

Enligt promemorian skall man också i fortsättningen följa principen att ungdomar som begått brott i första hand skall bli föremål för åtgärder från socialtjänstens sida och hållas borta från kriminalvården. I utredningen vill man därför inte avskaffa påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten, men denna vårdpåföljd skall i viss mån stramas upp. Påföljden skall utformas så att den bättre anpassas till de allmänna kriminalpolitiska kraven på förutsebarhet, konsekvens och proportionalitet. Detta skall ske genom utförligare yttranden till domstolen om vårdbehov och vårdmöjligheter och klarare planering av vården inom socialtjänsten. Dessutom vill man skapa ett effektivare system för att ompröva påföljden om vården inte fungerar samt för att domstolen enklare skall kunna pröva om socialtjänstens planerade insatser är tillräckligt ingripande med hänsyn till brottet.

Bestämmelsen i brottsbalkens 31 kap. 1 § ändrades genom lagen 1998:604 i den riktning som föreslagits i departementspromemorian. Samtidigt fogades en nya paragraf 1 a till kapitlet beträffande slutna ungdomsvård under viss tid lägst 14 dagar och högst 4 år. Denna påföljd är avsedd att användas när det gäller unga under 18 år som begått allvarlig brottslighet (se också ovan).

4.2. Överlämnande till vård inom socialtjänsten. Ungdomstjänst

Brottsbalken 31 kap. 1 § anger som huvudregel att åtgärder mot lagöverträdare under 18 år i princip alltid bör ske inom socialtjänstens ram. Vård inom socialtjänsten kan också komma ifråga beträffande dem som fyllt 18 år men ännu ej 21 år, men förutsättningarna är då snävare. Vård inom socialtjänsten förutsätter en vårdplan som utarbetas av socialtjänsten. För domstolen gäller det att bedöma om de åtgärder som skall vidtas enligt planen är tillräckliga. Om det behövs för att vården inom socialtjänsten skall bli en tillräckligt ingripande påföljd för brottet och dess konkreta straffvärde, kan domstolen förena vården med dagsböter eller en särskild föreskrift om att den tilltalade skall utföra oavlö-

nat arbete eller delta i annan särskilt anordnad verksamhet, s.k. *ungdomstjänst* i lägst 20 och högst 100 timmar. Denna ungdomstjänstpåföljd infördes som en nyhet 1998 och den svarar till den mer allmänna samhällstjänsten. Överlämnande till vård inom socialtjänsten kan förenas med ungdomstjänst bara om den tilltalade samtycker till detta (BrB 31:1 st. 2). En föreskrift om ungdomstjänst får ändras eller upphävas av domstolen på talan av åklagare, när det finns skäl till detta.

Frågan om i vilken utsträckning överlämnande till vård inom socialtjänsten bör kombineras med böter eller med ungdomstjänst skall avgöras efter en avvägning mellan brottets straffvärde och den tilltalades tidigare brottslighet å ena sidan och å andra sidan hans/hennes personliga förhållanden och innehållet i den vårdplan som socialtjänsten utarbetat. I förarbetena till bestämmelsen konstateras lakoniskt att det inte är möjligt att närmare ange hur den bedömning skall ske (se även Lagbokscommentaren. Straffrätt 2001, s 283).

År 1999, det första året då möjligheten att utdöma ungdomstjänst fanns, dömdes 252 ungdomar till ungdomstjänst. Detta var 12 procent av alla som överlämnades till särskild vård inom socialtjänsten. Enligt den utredning som BRÅ gjorde beträffande detta var de regionala skillnaderna här mycket stora. Andelen dömda till ungdomstjänst varierade mellan 3 och 47 procent av det totala antalet ungdomar som överlämnades till vård inom socialtjänsten (BRÅ Pressmeddelande 2000-12-06/27). Det kan också noteras att närmare 600 ungdomar samma år dömdes till villkorlig dom eller skyddstillsyn i förening med samhällstjänst. Ungdomstjänst och samhällstjänst har alltså till en väsentlig del samma målgrupp.

Enligt uppgifter från BRÅ (<http://www.bra.se/extra/statistics>: Personer lagförda för brott) var cirka 22 300 lagförda personer år 1999 i åldersgruppen 15-20 år, det vill säga nästan en femtedel av samtliga lagförda personer. Under 1990-talet har antalet ungdomar lagförda för brott genomgått en successiv minskning, från cirka 36 000 lagförda personer till 22 300, vilket motsvarar en minskning med cirka 38 procent. Det totala antalet lagföringar har under samma period minskat med 31 procent. Detta innebär att andelen lagförda ungdomar under 1990-talet varit relativt konstant (mellan 19 och 22 procent av samtliga personer lagförda för brott).

5. Vård av missbrukare och skyddstillsyn i form av kontraktsvård

5.1. Överlämnande till vård med stöd av brottsbalken 31 kap. 2 §

5.1.1. Vårdlagarna

Samhället har ett stort intresse av att personer som missbrukar beroendeframkallande medel får adekvat vård. Detta bör i första ske genom insatser i samförstånd med den enskilde. Först när sådana insatser är otillräcklig kan tvångsvård bli aktuell.

En missbrukare skall beredas vård oberoende av eget samtycke (tvångsvård) under vissa förutsättningar som anges i lag (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall. Tvångsvård skall beslutas, om någon till följd av ett fortgående missbruk av alkohol, narkotika eller flyktiga lösningsmedel är i behov av vård för att komma ifrån sitt missbruk och vårdbehovet inte kan tillgodoses enligt socialtjänstlagen eller på något annat sätt och han/hon till följd av missbruket

1. utsätter sin fysiska eller psykiska hälsa för allvarlig fara,
2. löper en uppenbar risk att förstöra sitt liv, eller
3. kan befaras komma att allvarligt skada sig själv eller någon närstående.

Vanligen beslutar länsrätten om beredande av tvångsvård efter att ärendet har utretts av socialnämnden. Myndigheter som i sin verksamhet regelbundet kommer i kontakt med missbrukare är skyldiga att anmäla till socialnämnden om de får kännedom om att någon kan antas vara i behov av vård. En läkare skall göra anmälan till socialnämnden, om han i sin verksamhet kommer i kontakt med någon som kan antas vara i behov av omedelbart omhändertagande eller vård och han bedömer att denne inte kan beredas tillfredsställande vård eller behandling genom läkarens egen försorg eller i övrigt inom hälso- och sjukvården. Sedan länsrätten beslutat om tvångsvård skall socialnämnden se till att beslutet verkställs genom att missbrukaren bereds vård i ett särskilt hem (LVM-hem).

För missbrukare som behöver stå under särskilt noggrann tillsyn finns LVM-hem som är anpassade för sådan tillsyn.

Om det är sannolikt att en missbrukare kan beredas tvångsvård och länsrättens beslut om vård inte kan avvaktas på grund av att han kan antas få sitt hälso-tillstånd allvarligt försämrat, om han inte får omedelbar vård, eller på grund av att det föreligger en överhängande risk för att han till följd av sitt tillstånd kommer att allvarligt skada sig själv eller någon närstående kan ett omedelbart omhändertagande ske. Ett sådant beslut får tas av socialnämnden eller en polismyndighet, men det skall senare underkastas länsrätten för godkännande. Har en polismyndighet fattat beslutet, skall myndigheten genast underrätta socialnämnden om sitt beslut.

Tvångsvården skall upphöra så snart syftet med vården är uppnått och senast när vården har pågått i sex månader (vårdtid).

Missbrukarvården domineras helt av frivilligvård. Under de senaste decennierna har dock andelen tvångsintagna ökat. Den ökade vården, inklusive den ökade tvångsvården, gäller framför allt sådana som missbrukar narkotika eller som har ett blandmissbruk. När det gäller de omedelbara omhändertagandena har socialnämndens agerande blivit allt mer markant. Socialnämnderna tycks, speciellt under 1990-talet, ha accepterat tvångsvården som ett viktigt hjälpmedel i missbrukarvården (Kassman 1998, s 161-164).

En granskning av LVM-klienterna visar att alkoholmissbruket – enbart eller i kombination med andra droger – dominerar. En granskning över tid visar emellertid att enbart missbruk av alkohol väsentligt har minskat och att förhållandet

rörande enbart narkotikamissbruk samt blandmissbruk är det motsatta. 1998 hade 49% av LVM-klienterna enbart alkoholmissbruk, 13 % enbart narkotikamissbruk och 37% ett blandmissbruk (Gustafsson 2001, s 301). I mitten av 1980-talet hade nästan 90% av klienterna enbart ett alkoholproblem. När det gäller de missbrukade narkotiska preparaten dominerar amfetamin och hasch helt missbruket bland LVM-klienterna. Heroin förekommer i lägre grad och betydligt mindre än t ex bensodiazepiner. Ecstasy och kokain förekommer nästan inte alls (Gustafsson 2001, s 302).

För unga missbrukare finns särskilda bestämmelser i lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Enligt denna lag skall som utgångspunkt insatser inom socialtjänsten för barn och ungdom göras i samförstånd med den unge och hans vårdnadshavare enligt bestämmelserna i socialtjänstlagen. Den som är under 18 år skall dock i vissa situationer beredas särskild vård enligt denna speciallag. En sådan situation är att den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. En förutsättning är härvid att det kan antas att behövlig vård inte kan ges den unge med samtycke av den eller dem som har vårdnaden om honom och, när den unge har fyllt 15 år, av honom själv. I detta fall får sådan särskild vård också beredas den som har fyllt 18 men inte 20 år, om vården med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än någon annan vård och det kan antas att behövlig vård inte kan ges med den unges samtycke.

Beslutet om vård av unga meddelas av länsrätten efter ansökan av socialnämnden. I vissa fall kan socialnämnden besluta att den som är under 20 år omedelbart skall omhändertas. Detta är fallet framför allt då rättens beslut om vård inte kan avvaktas med hänsyn till risken för den unges hälsa eller utveckling eller till att den fortsatta utredningen allvarligt kan försvåras eller vidare åtgärder hindras vid dröjsmål.

För vård av unga som behöver stå under särskilt noggrann tillsyn skall det finnas särskilda ungdomshem (§ 12 hem). En ung person som vistas i ett sådant hem får hindras att lämna hemmet och i övrigt underkastas den begränsning av rörelsefriheten som är nödvändig för att vården skall kunna genomföras. Den unges rörelsefrihet får också inskränkas när det behövs av hänsyn till andra intagnas eller personalens säkerhet. En sådan inskränkning kan bestå i att vederbörande kroppsvisiteras eller ytligt kroppsbesiktigas när han kommer till hemmet, för kontroll av att han inte bär på sig något som han inte får inneha där. Detsamma gäller om det under vistelsen i hemmet uppkommer misstanke att sådan egendom skall påträffas hos honom. Inskränkningen kan också innebära att vederbörande underkastas övervakning av sina brev och andra försändelser.

Vården med stöd av denna speciallag för unga skall avslutas när den inte längre behövs genom ett beslut av socialnämnden. Nämnden skall noga förbereda den unges återförening med den eller dem som har vårdnaden om honom. Vården skall allra senast upphöra när den unge fyller 21 år.

5.1.2. Brottsbalken 31 kap. 2 §

Överlämnande till missbrukarvård kan med stöd av brottsbalken 31 kap. 2 § ske när den tilltalade "kan bli föremål för vård enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall", dvs den förstnämnda av de två ovan berörda lagarna. En förutsättning för ett sådant överlämnande är alltså att förutsättningarna till vård enligt LVM är uppfyllda. En prövning av detta ankommer på domstolen som beslutar om överlämnandet. En del av denna prövning utgörs av en bedömning av åtgärdens berättigande från social synpunkt.

En annan förutsättning för överlämnande är att detta kan motiveras med hänvisning till brottets straffvärde. Om strängare straff än fängelse ett år är stadgat för brottet får ett överlämnande ske "endast om det föreligger särskilda skäl". Detta begränsar tillämpningen avsevärt, vilket medför att ett vårdbehov ofta enklare kan tillfredsställas med tillämpning av bestämmelsen om gällande skyddstillsyn i form av kontraktsvård. När domstolen stannar för att överlämna den tilltalade till missbrukarvård med stöd av LVM överförs ansvaret för vården på socialnämnden eller – då den tilltalade redan är intagen på ett vårdhem – till styrelsen för hemmet.

5.2. Skyddstillsyn i form av kontraktsvård etc.

Med stöd av brottsbalken 30 kap. 9 § kan rätten stanna för att utdöma skyddstillsyn bl a om den tilltalade undergår behandling för missbruk eller annat förhållande som kan antas ha samband med hans/hennes brottslighet (BrB 30:9 st 2 punkt 2), samt om missbruk av beroendeframkallande medel eller något särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling i väsentlig grad har bidragit till brottet, och den tilltalade förklarar sig villig att gå igenom lämplig behandling som kan anordnas för honom/henne enligt en individuell vårdplan som kan anordnas i samband med verkställigheten (BrB 30:9 st 2 punkt 3; skyddstillsyn i form av kontraktsvård).

Punkt 2 tar sikte på fall där den tilltalade på eget initiativ eller på annat sätt (t ex med stöd av någon vårdlag se ovan avsnitt 5.1.1) är föremål för viss behandling. Fråga är vanligen om missbruk av beroendeframkallande medel, men också andra former av t ex psykologisk vård och behandling kan förekomma. I förarbetena till bestämmelsen nämns som exempel behandling för kleptomani, exhibitionism och sexuella problem.

Punkt 3 gäller den egentliga kontraktsvården. I lagen anges flera förutsättningar som skall vara uppfyllda för att kontraktsvård kan komma ifråga. Det krävs för det första att den tilltalade har ett vårdbehov på grund av problem – framför allt missbruksproblem – som är påtagliga och som utvecklats till ett beroende. Det måste i detta fall finnas en koppling mellan dessa problem och brottsligheten. En beskrivning av dessa problem och en utredning om förutsättningarna för kontraktsvård skall utföras av den lokala kriminalvårdsmyndigheten. I denna utredning skall även ingå en förhandsbedömning av vilken grad av

ingripande som behandlingsplanen i detta fall måste innebära för att kontraktsvård skall vara möjlig. En sådan utredning är obligatorisk för att kontraktsvård skall kunna komma till stånd. Behandlingsplanen skall inges till domstolen.

Det krävs för det andra att den tilltalade samtycker till kontraktsvården, och vidare att det finns en ansvarsförbindelse enligt vilken socialtjänsten förbinder sig att ersätta kostnaderna för vården.

Det krävs också att brottet är sådant att skyddstillsyn i form av kontraktsvård kan försvaras som påföljd. Gränsen för möjligheterna att döma till kontraktsvård går vid ett straffvärde motsvarande cirka två år fängelse. Brottsart anses inte hindra att påföljden bestäms till kontraktsvård.

Om den behandling som kan ges inom ramen för kontraktsvården är av avgörande betydelse för att skyddstillsyn skall kunna ådömas, skall ett alternativt fängelsestraff sättas ut (BrB 28:6 a). I detta fall skall också behandlingsplanen omfattas av en särskild föreskrift i domen (BrB 28:6a st 2).

I 1991 utdömdes kontraktsvård i 1008 fall.

6. Medling

Medling har varit ett livligt debatterat ämne under de senaste decennierna. Medling mellan gärningsman och offer innebär enkelt sagt att en "brottsling" och hans/hennes "offer" möts tillsammans med en tredje person, medlaren, för att samtala om det brott som begåtts och lösa den eventuella konflikt som lett fram till brottet, eller den konflikt som brottet i sig har inneburit (se närmare Nykvist 1999).

Medling är än så länge inte ett förfarande som inkorporerats i det svenska straffsystemet eller i den svenska straffprocessen. Förslag i denna riktning är emellertid aktuella. År 1994 gav regeringen i uppdrag åt riksåklagaren (RÅ) att utarbeta en modell för lagstadgad medlingsverksamhet. I uppdraget ingick att kartlägga erfarenheterna av den försöksverksamhet med medling som fanns i olika delar av landet. I sitt uppdrag angav regeringen att medling skall vara en del av sanktionssystemet för unga lagöverträdare. Riksåklagaren i sin tur gav uppdraget att utföra arbetet åt Stefan Törnqvist. Uppdraget utfördes 1995 och resulterade i ett modellförslag, förslag till lag om medling för unga lagöverträdare (Riksåklagarens rapport 1996:6).

Förslaget har inte lett till ny lagstiftning, men arbetet i riktning mot detta fortgår. Regeringen beslöt i april 1998 att inleda en ettårig försöksverksamhet med medling. Försöksverksamheten omfattade 32 projekt runt om i Sverige under år 1999. Två personer, Christina Nehlin och Karin Svanberg fick i uppdrag att genomföra en utvärdering av försöksverksamheten, och samtidigt fick en särskild utredare uppdraget att utreda de rättsliga frågorna. Som frist för utvärderingen och utredningen fastställdes 1 oktober 2000. Utvärderingen rapporterades i BRÅ-rapporten "Medling vid brott. Slutrapport från en försöksverksamhet (Brå-rapport 2000:8). Redan sedan tidigare fanns utvärderingar av medlings-

verksamhet som BRÅ genomfört (se närmare bokanmälan s 194 i detta nummer av NTfK).

BRÅ:s slutrapport angående försöket med medlingsverksamheten innehåller bl a följande konklusion (Brå-rapport 2000:8 s 8-9):

”Det finns goda skäl att tro att utvecklingen med medlingsverksamhet kommer att fortsätta i landet oavsett lagstiftning. Det finns därför anledning att fråga sig vilken instans i samhället som är bäst lämpad att driva medlingsverksamhet. BRÅ menar att det är lämpligt att organisera medlingsverksamheten i kommunernas socialtjänst...

Ett annat resultat av utvärderingarna är att åklagarna, och i viss mån även polisen, är i behov av tydligare regelverk för hur man ska förhålla sig till medlingsverksamhet ... Vid ett övervägande om en eventuell lagstiftning på området är det viktigt att medlingsbegreppet och verksamhetens syften tydligt definieras. De två syften som kommit mest till uttryck i försöksverksamheten och som ... bör understrykas i eventuell lagstiftning, är att minska återfallet i brott och minska brottsoffers lidande. Det vill säga att verksamheten bör utformas så att både brottsoffer och gärningsmän kan ha nytta av den.”

Inte ens BRÅ:s slutrapport tar alltså definitiv ställning till om medling verkligen skall lagregleras. Vad som finns är Riksåklagarens förslag.

Riksåklagarens förslag gäller bara brott som en person har begått innan han/hon har begått innan han/hon fyllt 18 år. En sådan person kan anmodas att inställa sig inför en medlare för att ta ansvar för sina handlingar genom att sammanträffa med brottsoffret. Det konstateras uttryckligen i lagförslaget att den unge därvid får ”möjlighet att be brottsoffret om ursäkt, ersätta denne ekonomiskt eller utföra arbete åt denne eller genom någon annan överenskommelse med brottsoffret eller medlaren visa sin vilja att gottgöra för den skada som uppstått till följd av brottet”.

Initiativet till medling får tas av socialnämnd, polisman och åklagare. Medlingsförfarandet förutsätter att det är klarlagt att den unge har gjort sig skyldig till brott och att detta har anmälts till polisen. Det krävs också att den anklagade samtycker till medlingen.

Medlingsverksamheten skall skötas av kommunen. I kommunen skall finnas medlingsledare och medlare. De sistnämnda skall ansvara för medlingsmöten och för medlingsresultatet, som sedan översänds till socialnämnd, polis och åklagare. I den egentliga brottmålsrättegången skall medlingen enligt förslaget explicit beaktas då det gäller möjligheten till åtalsunderlåtelse.

Enligt förslaget skall medling också kunna ske när det gäller barn som ännu inte kan dömas till straffansvar för brott. Det anges uttryckligen att [b]eträffande den som vid brottet fyllt tolv men inte femton år gäller lagen i tillämpliga delar.

Riksåklagarens förslag innehåller också vissa förslag till ändringar i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.

7. Konklusion

Det är svårt att undgå intrycket att det svenska påföljdssystemet är något förvirrande. Det utmärks å ena sidan av en strikt "just deserts"-ideologi med antagandet att varje brott har ett konkret straffvärde, som kan uttryckas i tämligen exakta "straffenheter", och detta konkreta straffvärde skulle alltid kunna anges i ett bötes- eller fängelsestraff av viss stränghet. Å andra sidan finns ett flexibelt straffsystem med mer än 20 olika variationer när det gäller straff, straffpåföljder och kombinationer av dessa. Dessa alternativ är till väsentliga delar designade för olika behov hos olika individer och därför i stor utsträckning individorienterade. Det förefaller också som om det finns en viss utveckling i riktning mot mer individorienterade påföljder, utan att denna utveckling är särskilt väl förankrad i en klart uttalad ideologi.

Klart är emellertid att det finns en strävan mot påföljder som ingriper så lite som möjligt i den individuella friheten att fritt gestalta sitt liv och sin vardag. I detta avseende är skillnaden mellan konsekvenserna för den som döms för stöld idag och den som dömdes för stöld för drygt 100 år sedan mycket markant. Tidigare innebar straffet för stölden att den tilltalade medvetet utestängdes från samhället genom isolering i en sluten anstalt. Idag innebär påföljden ofta medvetena försök att bättre involvera den tilltalade i samhällets gemenskap.

LITTERATUR:

- Almqvist, G.FR.: *La Suède. Ses progrès sociaux et ses institutions pénitentiaires*. Stockholm 1879.
- Berndt, Madeleine: *Elektronisk intensivövervakning – ett alternativ till fängelse? Examensarbete vid Lunds universitet 1999.*
- Betänkning 806/1977. *Alternativer til frihedsstraf – et debatoplæg*. Afgivet af den af Justitsministeriet den 29. august 1979 nedsatte arbejdsgruppe.
- Borgeke, Martin: *Brottets art – några tankar kring en svårgräpbar företeelse*. SvJT 1999, s 218 ff.
- Borgeke, Martin, Jönsson, B-Å och Täcklind, A: *Tillämpningsområdet för samhällstjänst – en analys av lagstiftningen och de senaste rättsfallen från Högsta domstolen*. SvJT 1999, s 421 ff.
- BRÅ PM 1994:3. *Samhällstjänst som alternativ till fängelse, utvärdering av 1990-1992 års försöksverksamhet*. Tommy Andersson och Lars Alexandersson.
- BRÅ- Rapport 1977:7. *Nytt straffsystem. Idéer och förslag*. Arbetsgruppen rörande kriminalpolitik. Stockholm 1977.
- BRÅ-Rapport 1999:4. Andersson, Tommy & Palm, Jessica: *Intensivövervakning med elektronisk kontroll. En utvärdering av 1997 och 1998 års riksomfattande försöksverksamhet*.
- BRÅ-Rapport 2000:8. Svedberg, Karin & Nehlin, Christina: *Medling vid brott. Slutrapport från en försöksverksamhet*.
- Ds 1993:100. *Försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll*.
- Ds 1995:77. *Utvidgad försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll*.
- Ds 1997:32. *Påföljder för unga lagöverträdare*.
- Gustafsson, Eva: *Missbrukare i rättsstaten. Avhandlingsmanus*. Lund 2001.
- von Hofer, Hanns: *Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750-1982*. Diagram, tabeller och kommentarer. SCB.
- Jaldemark, Viktoria: *Sluten ungdomsvård – ett alternativ till fängelse? Examensarbete vid Lunds universitet 2000.*
- Jareborg, Nils: *Straffrättsideologiska fragment*. Uppsala 1992.

- Johansson, Stefan: Att bo med fotboja. Alkohol och narkotika 3/1997.
- Kassman, Anders: Polisen och narkotikaproblemet. Från nationella aktioner mot narkotikaprofitörer till lokala insatser för att störa missbruket. Stockholm 1998.
- Lagbokskommentaren, Straffrätt 2001 (Martin Borgeke, Lena Holmqvist, Owe Horned, Per Ole Träskman och Suzanne Wennberg). Stockholm 2001.
- Nykvist, Helena: Medling – ett fungerande alternativ? Riksåklagarens förslag ställt mot internationell teori och praktik. Examensarbete vid Lunds universitet 1999.
- Paulsson, Rikhard: Villkorlig dom i förening med samhällstjänst – en rättsfallsöversikt. Examensarbete vid Lunds universitet 2000.
- Rentzmann, William & Reimann, Johan: Samfundstjenste og ungdomskontrakter – og andre samfundssanktioner og –foranstaltninger. København 1994.
- Riksåklagarens rapport 1996:6. Törnqvist, Stefan: Medlingsverksamhet för unga lagöverträdare. En kartläggning av projekt. Ett förslag till modell för medling.
- SOU 1984:32. Nya alternativ till frihetsstraff. Slutbetänkande av Frivårdskommittén.
- SOU 1993:35. Reaktion mot ungdomsbrott.
- SOU 1995:91. Ett reformerat straffsystem. Straffsystemkommitténs betänkande.
- Träskman, Per Ole: Artbrott och samhällstjänst. Juridisk Tidskrift 2000, s 173 ff.
- Träskman, Per Ole m.fl.: Tio år med straffvärdet. NTFK 2000, s 136-153.
- Träskman, Per Ole: Utestängning genom tidsbestämd inspärning – det problematiska livstidsstraffet. Vagn Greve, Beth Grothe Nielsen og Annika Snare (red.): Nyttet det? København 2001.
- von Hirsch, Andrew & Påle, Karin: Artbrott. SvJT 1999, s 241 ff.
- Wersäll, Fredrik: Betydelsen av samtycke vid icke frihetsberövande påföljder. SvJT 1999, s 288 ff.
- Wiselgren, Sigfrid: Die Entwicklung des Gefängniswesens in Schweden. Übersicht. Stockholm 1900.

Noter:

¹ Den svenska terminologin i detta avseende grundas på brottsbalken 1 kap. 3 §. Med påföljd för brott förstås straffen böter och fängelse samt villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård. Böter och fängelse är alltså straff, medan villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård, på samma sätt som dessa två straff, är påföljder för brott.

² Bostaden behöver inte vara egen bostad, men den skall vara "permanent". Den skall också ha tillgång till telefon och elektricitet för att den elektroniska kontrollen skall kunna genomföras.

Adress: Lunds universitet
Box 207
SE – 221 00 Lund